

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXX

SERBIAN SPIRITUAL REVIVAL WEEK
XXX

THE MIDDLE AGES
IN SERBIAN SCIENCE, HISTORY,
LITERATURE
AND ARTS
XIII

SYMPOSIUM
DESPOTOVAC–MANASIJA, AUGUST 20–21, 2022

Editorial Board

*Stanoje Bojanin, PhD (Belgrade, Serbia); Zlata Bojović, PhD,
full member of SAsA (Belgrade, Serbia); Pavle Dragičević, PhD
(Banja Luka, Republic of Srpska); Ekaterina Yakushkina, PhD (Moscow,
Russia); Gordana Jovanović, PhD (Belgrade, Serbia); Viktor Savić,
PhD (Belgrade, Serbia); Radoslava Stankova, PhD (Sofia, Bulgaria);
Rada Stijović, PhD (Belgrade, Serbia); Jelica Stojanović, PhD (Nikšić,
Montenegro); Ljiljana Stošić, PhD (Belgrade, Serbia); Wolfgang
Steininger, PhD (Graz, Austria)*

Editor-in-Chief
GORDANA JOVANOVIĆ

DESPOTOVAC • BELGRADE
2023

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXX

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ
XIII

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ-МАНАСИЈА, 20–21, 2022

Редакција

*др Сјаноје Бојанин (Београд, Србија); др Злајна Бојовић, редовни
члан САНУ (Београд, Србија); др Павле Драгичевић (Бања Лука,
Република Српска); др Лекаћерина Јакушић (Москва, Русија);
др Гордана Јовановић (Београд, Србија);
др Виктор Савић (Београд, Србија); др Радослава Сјанкова
(Софија, Бугарска); др Рада Симијовић (Београд, Србија);
др Јелица Симојановић (Никишић, Црна Гора); др Љиљана Симошић
(Београд, Србија); др Волфганг Шмајнингер (Грац, Аустрија)*

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ • БЕОГРАД
2023

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Драгана Милутиновић Симић
проф. др Софија Милорадовић

Рецензенти
др Злата Бојовић, редовни члан САНУ (Београд, Србија)
др Станоје Бојанин (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)
др Љиљана Стошић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-93-5

САДРЖАЈ

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ XIII

*Свечана беседа на ошћварању XXX Дана српскога духовног
преображења (Злата Бојовић)*

7

Реч захвалности у име награђених (Софија Милорадовић)

11

СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ НАУЦИ, ИСТОРИЈИ, КЊИЖЕВНОСТИ И УМЕТНОСТИ СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

РАДИВОЈ Ђ. РАДИЋ (Београд): *Експесис хроника као извор
за српску историју*

15

ЗЛАТА Д. БОЈОВИЋ (Београд): *Књижевно памћење српске
средњовековне историје*

29

ДРАГИЋ М. ЖИВОЛИНОВИЋ (Београд): *Српска светогорска
испосница у Кареји током XIV столећа*

37

МИЛОШ Б. ИВАНОВИЋ (Београд): *Савести српским средњовековним
владарима за усешну владавину*

51

ТОМИСЛАВ Ж. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *Одломци Даниловог
зборника из цркве села Појинци*

69

СТАНОЈЕ С. БОЈАНИН (Београд): *Чији је пракић о ошровима?
Историјати испраживања текста из Хиландарског медицинског
кодекса (1952–2022)*

91

БОРИС С. СТОЈКОВСКИ (Нови Сад): *Један мање познати дијалог о
ситуацији у Европи 1522. године*

115

ЉИЉАНА Н. СТОШИЋ (Београд): *Огрѣач или ѣлашѣ као одевни
ѣредмети владара и свеѣиѣѣља од аниѣике до данас*
131

БРАНИСЛАВ Ј. ЦВЕТКОВИЋ (Јагодина): *Минхенски срѣски
ѣсалѣир: илуминација и конѣексѣ*
149

БРАНКА С. ИВАНИЋ (Београд): *Предсѣаве обедовања и
ѣрѣезаријског ѣосуђа у Манасији. Трећи део: ѣоглед на храну*
191

СНЕЖАНА Ј. МИЛОЈЕВИЋ (Прокупље): *Оѣис смрѣи у Жиѣију
десѣоѣа Сѣефана Лазаревића Консѣанѣина Филозофа*
221

ПРЕДРАГ Д. МИЛОСАВЉЕВИЋ (Београд): *Дело Псеудо-Дионисија
Ареоѣагиѣа и срѣска кулѣура у доба десѣоѣовине. Први део*
237

ВЛАДАН З. ЈОВАНОВИЋ (Београд): *Уѣоѣреба ѣарѣициѣа као вид
архаизације ѣексѣа у савременом срѣском језику*
261

МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ (Београд): *Средњи век у роману
Приврѣсеносѣ Драга Кекановића: лексички асѣекѣ*
271

ХРОНИКА

ЈАСМИНКА А. ПОПОВИЋ (Деспотовац):
Хроника XXX Дана срѣскога духовног ѣреображења
283

СРПСКА СВЕТОГОРСКА ИСПОСНИЦА У КАРЕЈИ ТОКОМ XIV СТОЛЕЋА

Циљ овог рада је скицирање повести Карејске келије Светог Саве Јерусалимског у XIV веку. Ова монашка установа, настала трудом Светог Саве Српског на самом крају XII stoleћа, не може се похвалити бројношћу извора у току првих стотинак година постојања. Штавише, из друге половине XIII века не постоје никаква обавештења о хиландарској испосници у светогорском седишту. Срећом, ситуација се знатно побољшава када је у питању наредно stoleће. Сразмерна бројност изворних података, како у наративном, тако и у документарном материјалу, пружа нам солидан увид у функционисање карејске исихастирије у XIV веку. Обавештења се налазе у споменима из Даниловог зборника и записима на рукописним књигама, а најдрагоценији подаци потичу из дипломатичких извора, било да се ради о документима српских владара и црквених поглавара или ромејске царске канцеларије, било да је реч о атонским исправама (актима српских монаха и светогорске управе). Келија је уживала покровитељство краља Милутина, Стефана Душана и царице Јелене, који нису жалили труда да је материјално обезбеде, а у читавом периоду била је интелектуално жариште и важан преписивачки центар.

Кључне речи: Света Гора, Кареја, келија Светог Саве Освећеног, манастир Хиландар, XIV век.

Трудом монаха Саве и оца му Симеона, бившег великог жупана српских земаља, устројен је српски манастир на Светој Гори, чији је правни статус независне монашке обитељи потврђен хрисовуљама цара Алексија III Анђела из 1198. и 1199. године, а сам Хиландар предат је двојици Немањића на управу.¹ Након утемељења, Сава се по-

* dragic.zivojinovic@iib.ac.rs

¹ Византијски цар је у јуну 1198. године издао хрисовуљу, а у истом месецу наредне године и златопечатни сигилион – за критичко издање ових докумената в. *Archives de l'Athos XX. Actes de Chilandar I: Des origines à 1319*, édition diplomatique par M. Živojinović, V. Kravari, Ch. Giros, Paris, 1998, № 4, 105–110 и № 5, 110–117. Уводни

светио и организовању манастира, те је саставио Хиландарски типик, који прописује уређење општежића и начин живота његових монаха као „чврсту заједницу рада, трпезе и духовног живота под вођством игумана“.² Будући да је духовни аспект имао првенство, потоњи српски архиепископ већ 1199. године оснива испосницу у Кареји, где су се монаси могли подвизавати у осами и тишини. Келију је посветио свом заштитнику и узору Светом Сави Јерусалимском, а написао је и Карејски типик, којим је уређен начин живота у исихастирији и њен положај у односу на Хиландар и светогорски протат. Испосница је била изузета од власти прота јер је Сава купио земљиште на коме је подигнута, чиме је стекао већу слободу располагања у односу на уобичајену праксу када је атонска управа уступала земљу појединцима.³ Такође је и хиландарском игуману ускраћена власт над млчалницом, а братству српског манастира препуштена је дужност да бира будуће келиоте међу својим члановима који се истичу богоугодним животом и у стању су да испуне захтеве које би пред њих постављао боравак у келији; именовање неподесних особа за новац најстроже је забрањено.⁴ Давање толике слободе испосници у односу на родитељску обитељ велика је новина на крају XII века, а на тај начин је Сава промовисао рађање самосталне светогорске установе новог кова.⁵ Истини за вољу, први српски архиепископ само се вратио старој, одавно напуштеној традицији из времена пре

делови ових аката настали су према молбама које је сачинио монах Сава и које су затим, уз одређене преинаке, инкорпорисане у званичне царске исправе; реч је, према мишљењу Бранислава Тодића, о најстаријим познатим текстовима српског светитеља на грчком језику – Б. Тодић, *Повеље цара Алексија III манастиру Хиландару и сѣпари српски њисци*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXXI, 2015, 4–10. За опште прилике у време устројавања српског општежића в. М. Живојиновић, *Историја Хиландара I: од оснивања манастира 1198. до 1335. године*, Београд, 1998, 57–72; иста, *Оснивање Хиландара*, у: Манастир Хиландар, прир. Г. Суботић, Београд, 1998, 29–34.

² Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, Београд, 1978, 38. За критичко издање Хиландарског типика в. Свети Сава, *Сабрана дела*, приредио и превео Т. Јовановић, Београд, 1998, 14–127. Хиландарски типик настао је по узору на Евергетидски устав, нормативни акт који је уређивао монашки живот у цариградској обитељи Богородице Доброчинице – в. Д. Богдановић, В. Ј. Ђурић, Д. Медаковић, *Хиландар*, 36, 38; М. Живојиновић, *Хиландарски и Евергетидски њипик. Подударности и разлике*, Зборник радова Византолошког института 33, 1994, 85–102; иста, *Историја Хиландара I*, 72–73, 75, 77–78.

³ Доментијан, *Жиџије Свеѣгога Саве*, предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска, издање на српскословенском Т. Јовановић, Београд, 2001, 102, 103, 457; М. Живојиновић, *Свеѣгорске келије и њиргови у среѣњем веку*, Београд, 1972, 91–93; иста, *Историја Хиландара I*, 81–83; В. Ћоровић, *Свеѣа Гора и Хиландар до XVI века*, Београд, 1985, 62–63. За критичко издање Карејског типика в. Свети Сава, *Сабрана дела*, 4–11.

⁴ Свети Сава, *Сабрана дела*, 6; М. Живојиновић, *Кѣѣѣѣорска делаѣѣѣѣѣ Свеѣгога Саве*, у: Сава Немањѣи – Свети Сава. Историја и предање, ур. В. Ј. Ђурић, Београд, 1979, 19; иста, *Историја Хиландара I*, 84.

⁵ М. Живојиновић, *Свеѣгорске келије и њиргови*, 91, 92.

оснивања Лавре Светог Атанасија, када су манастири још допуштали келијама да не стоје чврсто под њиховом влашћу.⁶

Да би келија нормално функционисала, било је неопходно да буде и материјално обезбеђена. Посредни подаци из типика сведочили би о томе да је исихастирија поседовала сопствене воћњаке и винограде, а до сличног закључка може се доћи и читањем Теодосијевог описа терена на коме је подигнута.⁷ Поред тога што је приликом утемељења испоснице обавио све послове како би она несметано постојала, српски светитељ се и касније бринуо о њој, о чему сведочи његов уговор са светогорским протатом о куповини земље за виноград из 1228. или 1229. године.⁸ Из поменутог документа сазнајемо да је Сава од прота Јевсевија и атонских игумана купио за 300 перпера земљишну парцелу да на њој засади винову лозу, као и право да у новом винограду подигне келију у којој ће боравити чувар. Суседима је било дозвољено да на међама секу дрва за грађу или огрев, те да слободно беру траву и скупљају кестење. После Савине смрти половина винограда била је завештана Саборној цркви у Кареји, а други део имао је да припадне келији Светог Саве Освећеног.⁹

Оскудни су подаци о томе шта се збивало са испосницом Светог Саве Јерусалимског у XIII столећу. Обавештења која поседујемо углавном су везана за активности њеног утемељивача, а након његове смрти готово да остајемо у потпуном мраку. Једино што нам је познато из времена када се Сава већ представио у Господу јесте чињеница да је јеромонах Доментијан завршио животопис првог српског архиепископа баш у Карејској келији 1253/1254. године.¹⁰

⁶ В. Ћоровић, *Светија Гора и Хиландар*, 65.

⁷ У Карејском уставу стоји: „и что вбрѣтають се оу тои келии, или вино, или оwoще...” (Свети Сава, *Сабрана дела*, 6), док Теодосије каже: „нађе изванредно место у месту званом Кареја, са добрим водама и плодоносним дрвећем украшено, и ово купивши од прота ћелију за ћутање себи подиже...” (Теодосије, *Житије Светог Саве*, превео Л. Мирковић, превод редиговао Д. Богдановић, Београд, 1984, 62).

⁸ За критичко издање овог документа в. *Archives de l'Athos XX*, № 6, 117–122. В. и Д. Живојиновић, *Средњовековне новеље за келију Светог Саве у Кареји и ѿрг Светог Василија у Хрусији: ѿрилог њиховом ѿроучавању*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности, VIII, ур. Г. Јовановић, Дани српскога духовног преображења, XXIV, Деспотовац–Београд, 2017, 95, 96, нап. 14.

⁹ *Archives de l'Athos XX*, № 6, 120–122; М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 92, 93.

¹⁰ Старословенски текст из рукописа XVI века који се налази Аустријској националној библиотеци у Бечу за датум даје 6751, односно 1242/1243. годину (Доментијан, *Житије Светог Саве*, 430). Међутим, како у запису на манускрипту из Петроградске библиотеке стоји 6762, тј. 1253/1254. година (Ј. Стојановић, *Сѣцри срѣпски зайиси и наѣѣиси III*, Београд, 1905, 36, бр. 4932), већина истраживача је, услед помена прота Теодора, прихватила овај други датум – V. Mošin, *Svetogorski protat*, *Starine JAZU* 43, 1951, 89; J. Darrouzès, *La liste des Prôtes de l'Athos*, у: *Le Millénaire du Mont Athos 963–1963. Études et Mélanges* 1, Chevetogne, 1963, 420, № 35; *Archives de l'Athos*

Непознавање прилика које владају у српској исихастирији у управном седишту Свете Горе одлика је читаве друге половине XIII века. Тек од позне епохе краља Милутина наилазимо на податке који помажу да се разгрне копрена нашег незнања што је прекрила млчалницу Светог Саве.¹¹

Извори за историју Карејске келије у XIV столећу сразмерно су бројни, а драгоцене обавештења налазимо и у наративном и у документарном материјалу, било да је реч о споменима из Даниловог зборника, сведочанствима у записима на рукописним књигама, разноликим дипломатичким јединицама проистеклим из српске и византијске владарске канцеларије, или интерним светогорским документима.¹²

Колико је, међутим, то „богатство података“ за XIV век релативна ствар, најбоље се види на примеру старешина испоснице – свега петорица су нам познати по имену: Теодул, Теофил, Енуфрије, Михаило и Данило.¹³ То је више него двоструко људи које знамо из наредног столећа: Силоан (око 1426. године) и Варнава (1436/1437. године), и неупоредиво са стањем из XIII века, када не познајемо ниједног карејског старца.¹⁴ Међу поменутом петорицом највише се зна о Теодулу, вишедеценијском начелнику млчалнице Светог Саве у неколико мандата, духовнику краља Милутина, аутору најстаријег познатог преписа Теодосијевог *Живоїѿа Свеїѿог Саве* из 1336. године и хиландарском игуману из 1347. године.¹⁵ Што се осталих тиче, Теофил се помиње у

VII. Actes du Protaton, édition diplomatique par D. Papachryssanthou, Paris, 1975, 134, № 38; М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 110–111; Д. Папахрисанту, *Аѿѿонско монашїѿво. Почеци и организација*, са грчког превео С. Јакшић, Београд, 2003, 262, бр. 38.

¹¹ У последњем периоду владавине Стефана Уроша II настале су краљева хрисовуља за Карејску келију (1317/1318. године) и исправа архиепископа Никодима I за испосницу Светог Саве (септембар/октобар 1321. године). За њихова критичка издања в. Д. Живојиновић, *Акѿи архиеїѿскоїа Никодима I за келију Свеїѿог Саве Јерусалимског у Кареји*, Стари српски архив 4, 2005, 23–50; исти, *Инїѿерїѿолисана хрисовуља краља Милуїѿина за Карејску келију свеїѿог Саве Јерусалимског*, Стари српски архив 5, 2006, 11–41. В. такође и исти, *Средњовековне ѿовеље*, 96.

¹² За податке о критичким издањима дипломатичких јединица везаних за Кареју из раздобља Стефана Душана и његове удовице Јелене/Јелисавете в. Д. Живојиновић, *Средњовековне ѿовеље*, 96–97, нап. 16–22.

¹³ М. Живојиновић, *Свеїѿогорске келије и ѿиргови*, 95, 96–97.

¹⁴ Први се помиње као „старѿъ пирга светаго Савы попь Силоанъ“ у недатованом акту о аделфатима за породицу Ивана Кастриота из XV века, издатом од стране игумана Атанасија са хиландарским братством (В. Мошин, *Акѿи браїѿског сабора из Хиландара*, Годишњак Скопског Филозофског факултета 4, 1939–1940, № VII, 197, ред 25). Варнава је духовник наведен као „старѿъ Кареискы“ у акту игумана Пахомија о аделфату за проигумана Атанасија из 6945. године (*исїѿо*, № VIII, 199, ред 21).

¹⁵ *Archives de l'Athos XX*, № 28, 202, ред 18; 203, ред 23; Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Сїѿефана Душана келији Свеїѿог Саве Јерусалимског у Кареји*, Стари српски архив 1, 2002, 72, ред 33; исти, *Инїѿерїѿолисана хрисовуља краља Милуїѿина*, 19, ред 51; 20, ред. 59, 65, 69; исти, *Хрисовуља цара Сїѿефана Душана за Хиландар*

Током XIV века значај и улога Карејске испоснице порашће толико да ће бити изједначавана са самосталним манастирима (мада ће истовремено бити сматрана и келијом) и заузети посебно место у атонској хијерархији, задржавајући све време везу са матичном обитељи на начин како је то прописао њен утемељивач.²⁰ Део тог успона дугује се интересовању краља Уроша II и унука му Душана за испосницу Светог Саве: аренге њихових карејских хрисовуља недвосмислено прокламују владарску идеологију немањићког двојца – у њима млчалница Саве Освећеног излази из уских верских граница и постаје субјект политичке теологије, спона српске стварности XIV столећа и раздобља светих предака, Симеона Мироточивог и Саве Српског, утемељивача независне државе и цркве. Поклони за исихастирију озакоњују актуелни положај владара и потврђују њихов континуитет са прошлошћу.²¹

Крај прве деценије XIV века на Светој Гори свакако су обележили разорни напади Каталанске компаније.²² Добро су познати успешни напори игумана (и каснијег архиепископа) Данила да одбрани Хиландар.²³ Ипак, дугогодишње вршљање каталанских разбојника оставило је дубоке последице на атонску заједницу и многе монашке установе вапиле су за обновом.²⁴ У августу 1312. године прот Теофан и светогорски савет издају акт којим се, на упорне молбе хиландарског игумана Никодима, келији Светог Саве у Кареји додељује суседна, запуштена и пропала келијица Свете Тројице, са припадајућом земљом и свим правима.²⁵ Документ је уручен старешини Карејске испоснице, јеромонаху Теодулу, а занимљиво је да се она назива „манастирићем“,

²⁰ М. Живојиновић, *Светогорске келије и њиргови*, 91, 93, 100.

²¹ С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд, 1997, 131–132, 141–143, 162; Д. Живојиновић, *Хрисовуља Свѣфана Уроша II Милутинова Карејској келији свѣтог Саве из 1317/1318. године и однос келија – манастира у свѣтлу аделфаића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXVIII–LXIX, 2002–2003, 111–112, 116–121; исти, *Карејске хрисовуље Свѣфана Душана*, Историјски часопис 50, 2003, 34, 50; исти, *Средњовековне новеље*, 92.

²² Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1970, 460–463; *Историја српског народа I: од најстаријих времена до Маричке бијке*, ур. С. Ђирковић, Београд, 1981, 457–458 (Јб. Максимовић); W. Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, 1997, 750–754.

²³ *Данилови настављачи. Данилов ученик, други настављачи Даниловог зборника*, прир. Г. Мак Данијел, прев. Л. Мирковић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књига седма, Београд, 1989, 88–98; М. Живојиновић, *Житије архиепископа Данила II као извор за рајдовања Каталанске компаније*, Зборник радова Византолошког института 19, 1980, 251–273; иста, *Историја Хиландара I*, 126–131.

²⁴ *Данилови настављачи*, 99–100; М. Живојиновић, *Светогорске келије и њиргови*, 98, 107, 108; иста, *Историја Хиландара I*, 141, 142.

²⁵ *Archives de l'Athos XX*, № 28, 202–203; М. Живојиновић, *Светогорске келије и њиргови*, 97; иста, *Историја Хиландара I*, 145.

што јасно сведочи о њеном посебном положају међу атонским установама.²⁶ Током 1316. године игуман Никодим и старац Теодул посетили су краља Милутина у Србији и, уз помоћ архиепископа Саве III, измолили помоћ за исихастирију.²⁷ Поред куповине аделфата за келиоте, Урош II постао је нови ктитор млчалнице и „опремио је књигама, часним иконама и свим потребама“.²⁸ У те „потребе“ свакако је спадала и изградња одбрамбених капацитета, јер постоји документ протата из, отприлике, 1325/1326. године, који каже да је јеромонах Теодул звани „Светосавац“ најзаслужнији за изградњу пирга при келији Светог Саве – финансије за ову грађевинску операцију највероватније потичу од поклона краља Милутина.²⁹

Старањем о исихастирији бавио се и некадашњи игуман, сада као архиепископ Никодим I, који је обновио обавезу прописану Српској цркви, данас изгубљеним актом Светог Саве, да сваке године поклања келији у Кареји 40 перпера и мазгу – што нису поштовали сви архијереји који су претходили Никодиму.³⁰ Постојала је и обавеза матичног манастира према келији да јој годишње поклања 60 литара уља, забележена још у Карејском типикy и поновљена у несталој исправи Саве I,

²⁶ „... πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Σάβα ...“ (*Archives de l'Athos XX*, № 28, 202, ред 7); „... πρὸς τὸ ρηθὲν μονῶδριον τοῦ Ἁγίου Σάβα...“ (*исѣю*, ред 15); „... πρὸς ρηθῆσαν μονήν...“ (*исѣю*, ред 18). М. Живојиновић, *Исѣјорија Хиландара I*, 144–145.

²⁷ Д. Живојиновић, *Иниѣриѣолисана хрисовуља краља Милуѣина*, 20, ред. 57–60; М. Живојиновић, *Исѣјорија Хиландара I*, 143–144.

²⁸ Д. Живојиновић, *Иниѣриѣолисана хрисовуља краља Милуѣина*, 20, ред. 60–63; 22, ред 90. Међу књигама било је и Четворојеванђеље на коме стоји запис: „Ове свете и божаствене књиге приложи Стефан Урош краљ келији Светог Саве Пустиножитеља у Кареји... И предах га [тј. Четворојеванђеље] у руке господину ми и оцу попу Теодулу тада живућем келији тој...“, Д. Богдановић, *Каѣалог ѣирилских рукоѣиса*, 53–54, бр. 1.

²⁹ „... ὁ τιμῶτατος ἐν ἱερομονάχοις κύρις Θεόδουλος ὁ Ἀγιοσαβαίτης...“ (*L. Petit, Actes de Chilandar. Première partie: Actes grecs*, Византийский временник, приложение к XVII тому, Санкт-Петербург, 1911, № 80, 173, ред. 1–2); „... καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πύργου οἰκοδομὴν μεύιστη ἐχρήσατο τῇ σπουδῇ καὶ συνήργησεν ἐπιμόνως καὶ ἐχοπίασε καὶ σχεδὸν εἰπεῖν μετὰ θεὸν τὸ ἔργον δι' αὐτοῦ ἀπετέλεσεν...“ (*исѣю*, 173–174, ред. 4–7). Овај акт прота Исака није датован, а још је Владимир Мошин предложио његово смештање у период око 1326. године, темељећи своју претпоставку на листи потписника документа – В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, прир. и доп. М. Живојиновић, Београд, 1999², 79. Даља истраживања понудила су 1325/1326. годину као најприхватљивије решење, в. М. Живојиновић, *Карејске келије и ѣиргови*, 74, нап. 21; Д. Папахрисанту, *Аѣонско монашѣво*, 305, нап. 333. За претпоставку о пореклу новца в. М. Живојиновић, *Исѣјорија Хиландара I*, 182–183.

³⁰ „И въспоменуше ми, паче же и самъ знахъ, како кѣсть повелѣль светы ѡтѣць нашъ Сава, прѣввыи архиепископъ сръп'скыне землѣ, ѡт Домуо Спасова, ѡт архиепископиѣ келию свою иже въ Кареи нагледовати и данати на в'сако годище братии живоущеи оу нѣи ексод .м. пер'перъ и мсьскъ... Иако и азъ знахъ, и ѣдинии ар'хиепископи даали, а друзи не дали“ – Д. Живојиновић, *Акѣи архиеѣискоѣа Никодима I*, 34, ред. 127–131. В. и исти, *Архиеѣискоѣа Никодим I*, Историјски часопис 60, 2011, 107.

коју је Никодим реафирмисао.³¹ Да није све текло глатко на релацијама општежиће – млчалница, сведочи и хрисовуља Андроника II из фебруара 1321. године, којом византијски цар на захтев калуђера српског светогорског манастира потврђује власништво Хиландара над његовим „метохом у Кареји који носи име Светог Саве Пустиножитеља“.³² Овакав захтев Хиландараца сугерисао би да су келиоти тежили да се осамостале у односу на родитељску установу, а имајући у виду прилике, не би требало да чуди то што хиландарско братство није најредовније испуњавало оно што је било дужно према слову Карејског устава.³³

Природно је што се у време највећег узлета српске средњовековне државе и келија Светог Саве Јерусалимског највише огрејала на сунцу владарске милости. Стефан Душан је најпре као краљ (16. јуна 1332. године) купио од Хиландара за 1000 перпера један аделфат за издржавање карејских подвижника,³⁴ а затим је 16 година касније, у низу од три хрисовуље које су издате након деветомесечног боравка царске породице на Светој Гори (од августа 1347. до априла 1348. године),³⁵ уследио нови даровни талас за млчалницу Светог Саве. Прва златопечатна повеља, издата у околини Скопља, поклања испосници село Косориће у Хвосну (данашњи Косурић у доњем току Дечанске Бистрице), а царици Јелени додељује покровитељство над тихалницом и право да поставља њеног старешину из редова братственика српске атонске обитељи (што је у директној супротности са одредбама Хиландарског и Карејског типика).³⁶ Други документ, тзв. Велика прилепска хрисовуља,³⁷ доноси исцрпну нарацију о поклањању Косорића и његових заселака Днепоља,

³¹ „и ѿ манастирѣна хилан'дар'скаго .ѣ. литрь масла“ – исти, *Акѣи архиепископѣ Никодима I*, 34, ред 130. У Карејском типикѣ стоји: „да даѣтъ се тоу ѿтъ нашего манастирѣа, помени ради, свѣща Светоѣму Савѣ, масла литрь .ѣ.“ – Свети Сава, *Сабрана дела*, 6.

³² L. Petit, *Actes de Chilandar*, № 57, 136–137.

³³ В. и М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 183. О сложеним односима келије и манастира в. Д. Живојиновић, *Хрисовуља Свѣфана Уроша II Милутиѣна Карејској келији*, 119–121.

³⁴ Исти, *Повеља брајѣског сабора*, 41–54.

³⁵ Исти, *Карејске хрисовуље Свѣфана Душана*, 34. О бављењу српског цара у монашкој републици в. М. Живојиновић, *De nouveau sur le séjour de l'empereur Dušan à l'Athos (À propos d'une nouvelle publication: Actes de Lavra IV)*, Зборник радова Византолошког института 21, 1982, 119–126; Д. Кораћ, *Свѣта Гора ѿд српском влашћу (1345–1371)*, Зборник радова Византолошког института 31, 1992, 118–122; Ђ. Трифуновић, *Цар Душан о свом боравку на Свѣтој Гори*, Источник. Часопис за веру и културу 31–32, 1999, 18–25.

³⁶ Д. Живојиновић, *Скојска хрисовуља цара Душана за келију Свѣтог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)*, Стари српски архив 7, 2008, 59–70; в. и исти, *Карејске хрисовуље Свѣфана Душана*, 36–37.

³⁷ Исти, *Велика ѣрилейска хрисовуља*, 71–90; в. и исти, *Карејске хрисовуље Свѣфана Душана*, 37–39.

Дољана, Чешкова и Челопека (данашњи Неполје, Глођане, Ћесково и Челопек – међусобно удаљени не више од четири до пет километара),³⁸ потврђује све обавезе Хиландара и Патријаршије наспрам келије и прилаже јој из царске благајне 100 млетачких перпера годишњег прихода, соће од села Косорића, које је раније убирала држава, као и натурална давања у одећи, обући, сиру и соли; такође се промовише царица као други ктитор и даје јој се право избора келијског старца – при чему се она одлучила за попа Теодула, бившег игумана и некадашњег карејског старешину.³⁹ Трећа хрисовуља, најмања од свих, поново је издата у Прилепу и набраја све претходне дарове за испосницу, а садржи и додатак – риболовиште на мору (по свему судећи, негде уз атонску обалу) као поклон за хиландарску болницу.⁴⁰

Поред карејског документарног корпуса, о старању Стефана Душана за млчалницу Светог Саве Јерусалимског сведочи и повеља од 2. маја 1355. године, којом се потврђују и дају различита права и повластице српском манастиру на Светој Гори. У експозицији те исправе цар каже: „и оубоахъ се запрѣченина светыхъ прародитель царства ми Светаго Симеона и Светаго Савы, и видѣвъ хрисовоуле деда царства ми, светаго крала ... не потворихъ, нъ болше потврдихъ“, да би, потом, у једној од диспозитивних одредби наложио поглаварима Српске цркве да сваке године дају келији Светог Саве 40 перпера, мазгу и два кожуха „како пише хрисовоуль прародителна царства ми светаго крала“; патријарси који то не би поштовали губе право да у хиландарским метохијама убирају дажбине за себе.⁴¹

Да је Душанова супруга изузетна особа, види се већ из тога што је провела скоро годину дана на територији монашке републике, премда је светогорско обичајно право изричито забрањивало боравак жена на освештаном атонском тлу.⁴² Па, ипак, озбиљност ситуације, тј. велика

³⁸ Убикацију дарованих села у данашњој Метохији обавио је Радослав Грујић још пре Другог светског рата – Р. Грујић, *Царица Јелена и ћелија Св. Саве у Кареји*, Гласник Скопског научног друштва 14, 1935, 52. В. и карту у: Д. Живојиновић, *Хрисовуља цара Стефана Душана келији Светог Саве*, 78.

³⁹ Д. Живојиновић, *Велика прилејска хрисовуља*, 76–77, ред. 69–113.

⁴⁰ Исти, *Хрисовуља цара Стефана Душана келији Светог Саве*, 69–78; в. и исти, *Карејске хрисовуље Стефана Душана*, 39–41.

⁴¹ М. Копривица, *Повеља цара Стефана Душана Хиландару*, 112, ред. 20–23; 113, ред. 50–54. Позивање на „хрисовуљу светог краља“ сведочи да је постојала исправа краља Милутина која је незнатно повисила (за два кожуха) обавезе Српске цркве наспрам Карејске келије, будући да је Свети Сава Српски, у такође изгубљеном акту, прописао архиепископима да годишње шаљу 40 перпера и мазгу у испосницу (в. горе). Уп. и М. Копривица, *Обавезе Српске цркве према Карејској ћелији у средњем веку*, Црквене студије 15, 2018, 509–518.

⁴² Ова правна норма кодификована је тек у јуну 1406. године, када се у хрисовуљи-типику Манојла II забрањује улазак малолетницима (голобрадим) и

најезда „црне смрти“, као и Душанов ауторитет, омогућили су царској породици да презими у релативној сигурности Свете Горе,⁴³ а уз то је и сама Јелена водила рачуна да се превише не експонира, како каже један запис: „Дошла је на Гору Атонску не јавно, већ некако премудро и скривено“.⁴⁴ Не чуди превише, онда, што су хиландарски монаси пристали да прихвате директно кршење типика и препустили царици право избора карејског старешине. Ванредне околности, међутим, нису дуго потрајале. Неколико година после смрти Стефана Душана, братски сабор Хиландара, на челу са игуманом Доротејем, који је истовремено и прот Свете Горе,⁴⁵ регулише односе са царицом удовом, сада монахињом Јелисаветом, у духу правила која је прописао Свети Сава Српски. Наиме, Јелени – Јелисавети препушта се испосница у Кареји да њоме управља по слову келијског устава.⁴⁶

Од завршетка фортификационих радова у трећој деценији XIV столећа, које је спровео старац Теодул, српска испосница у Кареји све чешће се назива пиргом. Каталанску опасност с почетка века замениће средином столећа све израженија претња турских напада.⁴⁷ У јуну 1353. године мала келија Свете Тројице у суседству пирга Светог Саве уступа се овом последњем, са циљем да се у потпуности разруши и терен очисти како не би могла да представља заклон за потенцијалне нападачи на српски пирг.⁴⁸ Овај случај јединствен је по томе што су молбу хиландарског игумана и карејског старешине протату подржала тројица најугледнијих монаха Руског манастира, што сведочи колико је

ушкопленицима да се не би случајно нека жена прерушила у неког од њих и успела да ступи на тло Свете Горе – *Archives de l'Athos VII*, № 13, 260, ред. 71–72. Ипак, Манојлов типик није успео да заживи и добије било какву важну улогу у атонској заједници (Д. Папахрисанту, *Αἰθιονско монашиџво*, 207), па је формално нормирање забране уласка жена на територију монашке републике морало да сачека савремено доба и Уставну повељу Свете Горе из 1924. године (М. Сајловић, *Забрана уласка женама на Свету Гору Аѿѿонску*, Богословље LXXIV/1, 2015, 230–231).

⁴³ Д. Кораћ, *Светѿа Гора ѿѿод срѿском влашћу*, 118–119; Ђ. Трифуновић, *Цар Душан о свом боравку на Светѿој Гори*, 18.

⁴⁴ Љ. Стојановић, *Сѿѿари срѿски зайиси и најѿѿиси III*, 40, бр. 4939.

⁴⁵ Д. Живојиновић, *Дорѿѿеј Хиландарски и ѿѿѿање његовог начелсѿѿивања Светѿом Гором*, у: Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности, IX, ур. Г. Јовановић, Дани српскога духовног преображења, XXV, Деспотовач–Београд, 2018, 159–169; М. Живојиновић, *Јеромонах Дорѿѿеј – игуман манастира Хиландара (1355–1360) и ѿроѿѿ Светѿе Горе (1356–1366)*, у: Νομοφύλαξ. Зборник радова у част Срђана Шаркића, ур. Т. Илић, М. Божић, Београд, 2020, 379–394.

⁴⁶ Д. Живојиновић, *Аѿѿѿ хиландарског браѿѿског сабора о давању келије Светѿог Саве*, 89–105; в. и Р. Грујић, *Царица Јелена и ѿелија Св. Саве у Кареји*, 54; М. Живојиновић, *Карејске келије и ѿѿргови*, 94.

⁴⁷ К. Pavlikianov, *Piracy and Defensive Architecture in the North Aegean (14th–16th Century)*, Изследвания в памет на проф. д-р Георги Бакалов (1943–2012), съст. В. Гюзелев, София, 2017, 412–413, 415–416.

⁴⁸ V. Mošin, A. Sovre, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, № 7.

страх од Турака утицао на Светогорце у њиховим заједничким одбрамбеним напорима.⁴⁹

Поред свега, келија Светог Саве била је важно место интелектуалне делатности. У њој су неко време после напуштања игуманског положаја у Хиландару провели Данило и Никодим.⁵⁰ Најдуговечнији настојатељ испоснице у XIV веку – Теодул аутор је најстаријег познатог преписа Теодосијевог *Житија Свештог Саве*, можда баш у просторијама тихалнице коју је основао најмлађи син Стефана Немање.⁵¹ Из времена обнове млчалнице коју је спровео краљ Милутин потиче четворојеванђеље које се сада чува у Хиландарском архиву.⁵² Из треће деценије XIV столећа је псалтир у коме се налази запис старца Теофила, који спомиње попис келијских књига, икона и сасуда.⁵³ Крајем шесте деценије века преписан је триод, писар грешни Симон завршава репрезентативни Карејски служабник, који се данас налази у Руској националној библиотеци у Санкт Петербургу, док јеромонах Тимотеј нешто доцније преписује праксапостол.⁵⁴

Несумњиво је да је са раздобљем Српског царства и исихастирија Светог Саве досегла свој зенит, након чега је уследило неумитно опадање. Својеврстан епilog даровницама цара Душана за Карејску келију представља повеља патријарха Никодима II истом дестинатару, издата 15. јуна 1450. године у Пећи.⁵⁵ У њој се говори да, од времена када се први српски цар представио у Господу, из патријаршије више нису измириване обавезе које је ова установа имала према келији у Кареји.⁵⁶ Како је стајала ствар са годишњим давањима „од царске куће“, која је

⁴⁹ М. Живојиновић, *Карејске келије и њиргови*, 43.

⁵⁰ *Данилови насјављачи*, 100–101; Д. Живојиновић, *Акћ архиепископа Никодима I*, 34, ред 125; исти, *Архиепископ Никодим I*, 105; М. Живојиновић, *Карејске келије и њиргови*, 95; исти, *Историја Хиландара I*, 143.

⁵¹ Ђ. Трифуновић, *Теодулов њрејис Теодосијевог Житија Свештог Саве*, 102–103; В. Мошин, М. Пурковић, *Хиландарски игумани средњега века*, 79–80.

⁵² Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа*, 53–54, бр. 1; М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 143–144.

⁵³ Д. Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа*, 174, бр. 453; М. Живојиновић, *Историја Хиландара I*, 182.

⁵⁴ П. Миодраг, *Заједнички њројар и кондак њрејодобноме Симеону и свештоме Сави у српском рукописном Служабнику XIV века*, у: *Спаљивање моштију светог Саве, 1594–1994. Зборник радова*, Београд, 1997, 100–102; исти, *Служабник грешног Сим(е)-она из шездесетих година XIV века и Карејски скријџоријум. Прилог њроучавању литургијске реформе на Свештој Гори у XIV веку*, Хиландарски зборник 11, 2004, 274–275, 282.

⁵⁵ За критичко издање овог документа в. М. Копривица, *Повеља њпатријарха Никодима за Карејску ћелију*, Стари српски архив 16, 2017, 141–157.

⁵⁶ *Истџо*, 144, ред. 19–21.

Стефан Душан одредио у својим прилепским хрисовуљама (Хил. 149 и Хил. 30), није извесно. Међутим, ако се цар Урош и придржавао аманета свог оца, немамо никаквих сведочанстава која би нам указивала на то да су, у вртложним временима распада Српског царства и османске најезде, нови господари „Србљем и Подунављу“ стизали да воде бригу и о маленој испосници Светог Саве Јерусалимског у далекој Кареји. А и овом покушају Никодима II и Српске цркве да се после скоро сто година обнове даривања Карејске тихалнице није било суђено да заживи – Српска деспотовина проживљавала је последње године свог постојања. Исте, 1455. године, када је преминуо патријарх Никодим II, Османлије су заузеле области деспотовине јужно од Западне Мораве, а тиме су и оба српска црквена седишта, Пећ и Жича, пала под њихов јарам. За Никодимовог наследника и последњег српског патријарха у средњем веку изабран је Арсеније II, који ће бити сведок пада Смедерева у османске руке и гашења српске средњовековне државе.⁵⁷

Dragić M. Živojinović

SERBIAN ATHONITE *HESYCHASTERION* IN KARYES DURING THE 14TH CENTURY

S u m m a r y

The aim of this paper is to outline the history of the *kellion* of St. Sabbas of Jerusalem in the 14th century. This monastic institution, created by the efforts of St. Sava of Serbia at the very end of the 12th century, cannot boast of a large number of sources during the first hundred years of its existence. Moreover, from the second half of the 13th century, there are no information about Chilandari hermitage in the Athonite administrative seat. Fortunately, the situation is improving considerably when it comes to the next century. The proportionate number of original data, stemming from both narrative and documentary material, provides us with a solid insight into the functioning of the Karyes *hesychasterion* in the 14th century. Information can be found in mentions from the *Sbornik of Danilo* and notes and records on manuscripts; the most valuable data coming from diplomatic sources, whether charters of Serbian rulers, church leaders and *Romaioi* Emperors or internal Athonite documents (acts of Serbian monks and Mount Athos officials). St. Sabbas *kellion* enjoyed the patronage of King Milutin, Stephen Dušan and *Tsaritsa* Helena, who

⁵⁷ М. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф, 1976, 150–156; М. Спремић, *Десјош Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд – Бања Лука, 1999², 544, 545, 638.

spared no effort to provide for it materially, endowing it with landed property, money, holy vessels and precious liturgical books. Its standing within the Athonite monastic community was rather unique; although it was Chilandari's dependency, the *hesychasterion* enjoyed substantial self-government and could directly be engaged with the Athonite presiding body. Furthermore, there is evidence to the fact that the *Protoi* treated St. Sabbas *kellion* as an independent monastery. Throughout the period it was an intellectual focal point as well as an important manuscript copying centre and its elders were counted amongst the most reputable Athonite brethren.

Keywords: Mount Athos, Karyes, *kellion* of St. Sabbas the Sanctified, Chilandari Monastery, 14th century.